

Тэма 1.1 Уводзіны

План

1. Прадмет і задачы курса.
2. Гістарыяграфія і крыніцы па праблеме курса.

1. Прадмет і задачы курса. З набліжэннем завяршэння Першай сусветнай вайны становілася ўсё больш відавочным, што па яе выніках у рэгіёне Цэнтральна-Усходняй Еўропы адбудуцца карэнныя перамены. Германія і Аўстра-Венгрыя рухаліся да свайго непазбежнага паражэння. Расія была істотна аслаблена ў сілу рэвалюцыйных падзей і пачынаўшайся грамадзянскай вайны. Яна вымушана была заключыць з краінамі Германскага блоку вельмі цяжкі Брэсцкі мір, у выніку чаго фактычна страціла статус вялікай дзяржавы. Рэальнай стала пагроза распаду трох вялікіх імперый рэгіёну, што павінна было прывесці да ўтварэння шэрагу новых незалежных дзяржаў. Краіны Антанты на завяршальным этапе вайны ў якасці сваёй мэты абвясцілі забеспячэнне права народаў на самавызначэнне. Ключавое значэнне для змянення карты Цэнтральна-Усходняй Еўропы мела польская праблема. У вядомых “14 пунктах” В. Вільсана гаварылася пра стварэнне незалежнай Польшчы, якая павінна была атрымаць выхад да мора, але ў сваіх этнічных граніцах. З чэрвеня 1918 г. лідары Францыі, Вялікабрытаніі і Італіі на сумеснай нарадзе заявілі, што “стварэнне адзінай і незалежнай Польшчы з выхадам да мора стварае адну з умоў трывалага і справядлівага міру і аднаўлення права ў Еўропе”.

Сярод народаў, якія ў той момант атрымлі шанса на стварэнне ўласнай дзяржаўнасці, былі і беларусы. 25 сакавіка 1918 г. была абвешчана незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі, 1 студзеня 1919 г. утварылася ССРБ. Эвалюцыя гэтых дзяржаўных утварэнняў у вялікай ступені вызначалася міжнародна-палітычнымі фактарамі. У першую чаргу палітыкай Савецкай Расіі і Польшчы. Абедзве дзяржавы імкнуліся ўсталяваць кантроль над Беларуссю. Гэтае імкненне вызначыла змест савецкай і польскай палітыкі на беларускім напрамку на працягу ўсяго міжваеннага перыяда. Спачатку гэтая барацьба мела ўзброеную форму ў час польска-савецкай вайны 1919–1920 гг. Пасля Рыжскага міра Савецкая Расія / СССР і Польшча працягнулі барацьбу за дамінаванне на тэрыторыі Беларусі. Гэтая барацьба з аднаго боку вызначала палітыку СССР у дачыненні да БССР. З другога – Польшчы ў дачыненні да Заходняй Беларусі. Польска-савецкая барацьба за падначаленне тэрыторыі Беларусі закончылася далучэннем Заходняй Беларусі да БССР.

Зыходзячы са сказанага вышэй прадметам курса з’яўляецца беларускі фактар ва ўзаемаадносінах паміж Савецкай Расіяй / СССР і Польшчай у міжваенны час. У ходзе вывучэння курса неабходна высветліць, якую ролю ў польска-савецкіх адносінах адыгрывала беларускае пытанне. Неабходна ўстанавіць, як мянялася значэнне беларускага пытання для фарміравання зместу савецка-польскіх адносін на працягу міжваеннага часу. У рамках курса намячаецца вызначыць формы і метады, з дапамогай якіх СССР і

Польшча імкнуліся падначаліць свайму ўплыву Беларусь. Да ліку задач курса адносіцца і высвятленне ўплыву польска-савецкага супрацьстаяння на палітыку СССР у дачыненні да БССР, а Польшчы – да Заходняй Беларусі, характарыстыка палітыкі дзвюх дзяржаў у дачыненні да беларускага руху.

Ніжняя храналагічная граніца спецкурса вызначаецца момантам выхаду на міжнародную арэну такіх новых суб'ектаў міжнародных адносін як Савецкая Расія і Польшча, і пачаткам барацьбы паміж імі на беларускай геапалітычнай прасторы. У гэты ж час пачаўся працэс фарміравання беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці, што ў рашаючай ступені вызначыла характар польска-савецкага супрацьстаяння на беларускіх землях. Храналагічна завяршаецца курс далучэннем Заходняй Беларусі да БССР. Яно закончыла барацьбу паміж СССР і Польшчай за Беларусь на карысць савецкага боку.

2. Гістарыяграфія і крыніцы па праблеме спецкурсу. Першыя працы па гісторыі савецка-польскіх адносін, якія з'явіліся ў савецкай гістарычнай навуцы ў 1920-я гады, насілі пераважна публіцыстычны і прапагандысцкі характар. Для савецкіх гісторыкаў той эпохі было характэрна вывучэнне знешняй палітыкі, у аснове якога ляжала імкненне выкрыць палітыку знешніх ворагаў СССР. Грунтоўную характарыстыку найбольш важных прынцыпаў савецкай палітыкі ў дачыненні да Польшчы даў у сваіх працах У. І. Ленін. Яго высновы аб агрэсіўнасці “буржуазна-памешчыцкай Польшчы” адносна да Савецкай Расіі сталі асноваю для развіцця савецкай гістарыяграфіі савецка-польскіх адносін міжваеннага часу. У працах савецкіх даследчыкаў даказвалася, што польская экспансія на беларускія землі была абумоўлена ў першую чаргу імкненнем пануючых у ёй класаў вярнуць адабраныя савецкаю ўладаю маёнткі, атрымаць рынкі для збыту прадукцыі польскай прамысловасці і захапіць неабходную для яе сыравіну. Прыкладам могуць служыць працы, у тым ліку, і беларускіх аўтараў міжваеннага перыяда: У. І. Пічэты, І. Ф. Лочмея. Пасля Вялікай Айчыннай вайны савецкая гістарычная навука працягвала з пазіцыі класавых інтарэсаў буржуазіі і памешчыкаў Польшчы тлумачыць узнікненне польска-савецкай вайны.

У постсавецкай гістарыяграфіі пры вызначэнні прычын узнікнення польска-савецкай вайны на першы план выходзіць міждзяржаўная барацьба Расіі і Польшчы за панаванне ва Усходняй Еўропе. Г. Ф. Матвееў указвае на намер бальшавікоў вярнуць геапалітычныя пазіцыі Расіі, з аднаго боку, і імкненне Польшчы вярнуць тэрыторыі, на якія яна мела “гістарычныя правы”, як на фактары, якія выклікалі пачатак польска-савецкай вайны ў 1919 г. Блізкія пазіцыі адстойвае расійская даследчыца І. У. Міхуціна. У шэрагу работ беларускіх аўтараў, у тым ліку абагульняючых выданнях “Гісторыя беларускай дзяржаўнасці”, у 2 т., “Гісторыя Беларусі”, у 6 т., паказана, што фарміраванне беларускай дзяржаўнасці адбывалася ў складаных і неспрыяльных міжнародна-палітычных умовах. У работах Р. Р. Лазько распрацавана канцэпцыя, згодна якой абвясчэнне ССРБ было непадзельна звязана з узнікненнем польска-савецкага канфлікта. Роля беларускага пытання ў польска-савецкіх адносінах у час вайны 1919–1920 гадоў разглядаецца і ў працах А. В. Ціхамірава.

Польская гістарычная навука яшчэ ў міжваенны час сфармулявала канцэпцыю, згодна якой Польшча сваім рухам на ўсход імкнулася забяспечыць уласную бяспеку. Такія польскія гісторыкі, як С. Кутшэба, С. Мацкевіч указывалі, што далучэнне “ўсходніх крэсаў” дазваляе стварыць “вялікую Польшчу”. Толькі такая Польшча магла выстаяць, заціснутая паміж Расіяй і Германіяй. Сучасная польская гістарыяграфія, А. Чубіньскі, Н. і С. Наленч, М. Кавальскі, тлумачаць польскую палітыку ў час польска-савецкай вайны імкненнем дабіцца карэнных перамен у міжнародна-палітычнай сітуацыі ва Усходняй Еўропе на карысць Польшчы. Асноўным элементам гэтых перамен павінна было стаць рашучае аслабленне пазіцый Расіі, без чаго немагчыма было забяспечыць сапраўдную бяспеку Польшчы.

Рыжскі дагавор на думку савецкіх гісторыкаў быў кампрамісам. І. У. Пічэта, П. Н. Альшанскі тлумачылі яго падпісанне савецкім бокам імкненнем забяспечыць мір для савецкіх і польскага народаў. Постсавецкая гістарыяграфія (С. М. Палтарак) разглядае Рыжскі дагавор зноў жа як кампрамісны. Гэты кампраміс адлюстроўваў суадносіны сіл на той момант. У сучаснай беларускай гістарыяграфіі з’явіліся фундаментальныя выданні, прысвечаныя Рыжскаму дагавору (Рижский мир в судьбе белорусского народа. 1921 – 1953 гг.: в 2 кн. – Мн: Беларуская навука, 2014. – 593 с.). Беларускія гісторыкі робяць асноўны акцэнт на падзел Беларусі па Рыжскаму дагавору. Сучасная польская гістарыяграфія (В. Резмер, В. Войдыло, З. Ковальскі) ўказвае на тое, што Рыжскі дагавор не дазволіў Польшчы дабіцца карэнных перамен у суадносінах сіл у рэгіёне на сваю карысць.

Пры даследаванні польска-савецкіх адносін пасля Рыжскага дагавора савецкая гістарыяграфія акцэнтавала ўвагу на агрэсіўны характар польскай палітыкі, імкненні да развязвання новай вайны з савецкай дзяржавай. Ужо ў міжваенны час дадзена канцэпцыя была сфармулявана ў работах К. Радака, С. Гесана і іншых. Пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны яна атрымала развіццё ў працах П. Н. Альшанскага. Ён зыходзіць з традыцыйнага для савецкай гістарыяграфіі тэзіса, паводле якога антысавецкізм быў асновай польскай знешняй палітыкі ў 1920-е гг. Польшча абвінавачваецца ў недобрасумленным выкананні Рыжскага дагавора. У работах І. У. Міхуцінай савецкіх часоў разгледжаны савецка-польскія адносіны 1930-х гг. Ёю адзначаецца збліжэнне Польшчы з нацысцкай Германіяй як найвялікшая пагроза для СССР. Савецкімі аўтарамі тэрыторыя БССР разглядалася як першы аб’ект патэнцыяльнай польскай агрэсіі супраць СССР.

У постсавецкай гістарыяграфіі прызнаецца імкненне СССР да перагляду граніцы, якая была ўсталявана Рыжскім дагаворам (В. А. Зубачэўскі, М. М. Мязга). Знешняя палітыка Польшчы ў 1930-я гг. ахарактрызаваны ў даследаваннях Р. Р. Лазько. Шмат увагі надаецца сучаснымі беларускімі даследчыкамі вывучэнню гісторыі Заходняй Беларусі. У першую чаргу неабходна адзначыць работы А. М. Вабішчэвіча. Аўтар паказаў, што асноўнай мэтай польскай палітыкі на заходнебеларускіх землях было імкненне трывала інтэграваць іх у склад Польшчы, а асноўным інструментам для дасягнення гэтай мэты служыла палітыка асіміляцыі. Роля

польска-савецкага супрацьстаяння ў беларускай палітыцы РСФСР / СССР раскрыта ў работах расійскага гісторыка Ю. А. Барысёнка.

Сучасная польская гістарыяграфія надае вялікую ўвагу вывучэнню гісторыі Заходняй Беларусі. Яна вызначае нацыянальную і дзяржаўную асіміляцыю беларусаў як аснову польскай палітыкі на “ўсходніх крэсах”. Адзначаючы імкненне СССР адабраць ад Польшчы гэтыя тэрыторыі, польскія даследчыкі (В. Матэрскі, М. Захарас) указваюць на асаблівую небяспеку для яе савецка-германскага супрацоўніцтва ў час Рапала. Таксама адзначаецца нежаданне СССР выконваць матэрыяльныя абавязацельствы па Рыжскаму дагавору.

Далучэнне Заходняй Беларусі да БССР у савецкай гістарыяграфіі (У. Ф. Лочмель, А. Манусевіч) ужо ў пачатку 1940-х гг. разглядалася як вынік распаду польскай дзяржавы ва ўмовах пачаўшайся вайны з Германіяй. СССР у склаўшыхся ўмовах вымушаны быў прыйсці на дапамогу народам Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Гэтая канцэпцыя надалей трывала замацавалася ў савецкай гістарычнай навуцы. Постсавецкая гістарыяграфія разглядае ўваходжанне Заходняй Беларусі ў склад Савецкага Саюза як вынік геапалітычных перамен ва Усходняй Еўропе, якія адбыліся ў сувязі з падпісаннем пакта Рыбентропа – Молатава і пачаткам Другой сусветнай вайны (С. З. Случ). У сучаснай беларускай гістарыяграфіі сфарміраваўся пункт гледжання, згодна якому аб’яднанне беларускіх зямель у складзе БССР стварыла больш спрыяльныя ўмовы для фарміравання беларускай дзяржаўнасці. Польская гістарыяграфія яшчэ з пачатку 1940-х гг. (С. Мацкевіч) разглядала далучэнне Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны да СССР у адпаведнасці з канцэпцыяй “двух ворагаў”. Такі падыход да вывучэння падзей восені 1939 г. характэрны і для сучаснай польскай гістарыяграфіі.

Па праблематыцы курсу маецца шырокі корпус гістарычных крыніц. Перш за ўсё гэта матэрыялы Архіва знешняй палітыкі Расійскай Федэрацыі, Архіва новых актаў у Варшаве, некаторыя матэрыялы беларускіх архіваў. Маюцца шматлікія публікацыі дакументаў, якія выдаваліся ў Беларусі (Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1999 гг.): у 4 т. – Мн., 2008–2012), Польшчы (Dokumenty z dziejow polskiej polityki zagranicznej 1918–1938. W 2 t. – Warszawa, 1989), у ГДР (Dokumente zur deutschen Geschichte 1919–1923. – Berlin., 1975; Dokumente zur deutschen Geschichte 1924–1929. – Berlin, 1975), у СССР і Расіі (Документы и материалы па історыі советско-польских отношений. В 14 т. – М., 1965–1966; Документы внешней политики СССР. В 22 т. – М., 1963–1968; Польско-советская война (Ранее не опубликованные документы): в 2 ч. – М., 1994).

Шматлікія польскія і савецкія палітычныя дзеячы пакінулі свае мемуары, былі выдадзены іх працы па палітычных пытаннях. Яны з’яўляюцца важнымі гістарычнымі крыніцамі па вывучаемай праблеме. У СССР гэта працы У. І. Леніна, Г. В. Чычэрына, Я. Ганецкага, А. А. Іофе. У Польшчы вышлі працы У. Сікорскага, У. Грабскага, С. Грабскага, Ю. Пілсудскага, А. Скшыньскага і іншых дзеячаў, якія вызначалі знешнюю палітыку краіны ў вывучаемы перыяд.